

POKOMUNISTINĖS VALSTYBĖS RAIDA EUROPOS SAJUNGOJE: UŽTIKRINTA ATEITIS AR SPĄSTAI?

LIUTAURAS GUDŽINSKAS

Straipsnio tikslas – aptarti Vidurio ir Rytų Europos pokomunistinių valstybių transformacijos problematiką ir tolesnę jų raidą Europos Sąjungoje. Pirmiausia aptariamas pokomunistinės transformacijos fenomenas, jo vidinė logika ir priežastys, nulėmusios skirtingus pokomunistinių šalių raidos būdus. Antroje straipsnio dalyje dėmesys skiriamas į ES įstojusių pokomunistinių valstybių raidai. Išskiriami svarbiausi iššūkiai valstybingumui, su kuriais susiduria šalys, pasirinkusios Europos integracijos kelią. Įvertinama, kaip, praėjus penkeriems metams nuo narystės ES pradžios, sekasi šiuos iššūkius įveikti. Teigiama, kad, pagal dabartines raidos tendencijas, galima kalbėti apie ryškėjančią pusiau branduolio ir pusiau periferinių Vidurio ir Rytų Europos valstybių skirtį. Šis pasidalijimas gali turėti reikšmingų padarinių tolesnei šio regiono raidai.

Įvadas

Pokomunistinės valstybės transformacija ir tolesnė raida – kompleksinis procesas, sudėtingas tiek savo vidine logika, tiek galimais labai skirtingais vyksmo variantais. Pokomunistinėms valstybėms, kitaip nei Vakarų

Liutauras Gudžinskas – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas (el paštas: liutaurasg@gmail.com).

© Liutauras Gudžinskas, 2009

Straipsnis įteiktas redakcijai 2009 m. spalio 10 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2009 m. lapkričio 9 d.

valstybių istorinio formavimosi metu, kad modernizuotųsi, teko silpninti savo vertikaliąsias valdžios struktūras ir smarkiai sumažinti viešojo sektoriaus apimtis. Tose šalyse, kur valstybės ir teisės viršenybės idėja visuomenėje nebuvo stipri, pokomunistinės valstybės formavimasis baigėsi „valstybės užgrobimu“ arba „oligarchizacija“.

Valstybę iš esmės pavyko deramai atkurti ar perkurti tik toms pokomunistinėms visuomenėms, kurios prieš keletą metų įsiliejo į Europos Sąjungą. Tačiau galima išvelgti tam tikrų net ir šių, Vidurio ir Rytų Europos, pokomunistinių valstybių raidos skirtumų, kurie turi ar gali turėti nemažą įtaką tolesnei šių valstybių raidai. Iš tikrųjų minėtų valstybių raidos procesas tapo dar sudėtingesnis, nes Europos integracija keičia pačią valstybę ir jos santykius su visuomene.

Pagrindiniai naujosios ES šalims narėms kylantys iššūkiai – valstybės valdymo reformavimas ir jos gebėjimų stiprinimas, pažangios ir konkurencingos ekonomikos sukūrimas bei visuomenės solidarumo išsaugojimas. Analizė rodo, kad ne visoms pokomunistinėms ES šalims narėms vienodai sekasi įveikti šiuos iššūkius. Tai nemažai priklauso nuo to, kaip šioms valstybėms sekėsi įgyvendinti tam tikrus tikslus dar iki įstojimo į ES.

Kalbant apie Lietuvą, negalima būtų atmesti ir paties prasčiausio raidos scenarijaus galimybės. Kitaip tariant, skirtingai nei kai kurios kitos Vidurio ir Rytų Europos šalys, Lietuva ir toliau gali būti Europos ekonominės periferijos valstybė, pasižyminti politiniu nestabilumu, didžiausiu visuomenės politiniu susvetimėjimu ir augančiu „socialiniu deficitu“.

Straipsnis susideda iš trijų skyrių. Pirmiausia aptarsiu patį pokomunistinės valstybės transformacijos fenomeną, jos vidinę logiką ir esmines priežastis, nulėmusias smarkiai išsiskyrusius valstybės raidos kelius pokomunistinėje erdvėje apskritai. Kituose dviejuose skyriuose dėmesys bus skirtas į ES įstojusių pokomunistinių valstybių raidai ir skirtingoms jos tendencijoms aptarti. Pirmiausia nagrinėsiu šių valstybių pokyčius reformuojant patį valstybės valdymą, vėliau – šių valstybių pasirinktos ekonominės ir socialinės politikos variacijas.

Pokomunistinės valstybės transformacijos fenomenas

„Laivo perstatymas atviroje jūroje“ – taip kai kurie autoriai vaizdžiai įvardijo buvusių komunistinių valstybių politinę ir ekonominę transformaciją žlugus Sovietų Sąjungai¹. Ši transformacija iš tiesų reiškė net keletą esminių iššūkių, ir nemažai tyrinėtojų iš pradžių abejojo, ar apskritai įmanoma visus juos vienodai sėkmingai įveikti. *Pirma*, pokomunistinėms šalims teko ne tik demokratizuoti politinę sistemą, bet ir įvykdyti radikalią ekonominę pertvarką, o tai savaiame kėlė politinio nestabilumo riziką. *Antra*, jos turėjo sukurti (arba perkurti) pačią valstybę, t. y. institucinį aparatą, kuris teisėtomis priemonėmis galėtų užtikrinti esminių politinių ir ekonominių reformų įgyvendinimą. *Trečia*, šioms naujai sukurtoms valstybėms reikėjo kuo sklandžiau integruotis į tarptautinę politinę ir ekonominę erdvę.

Nepaisant šių iššūkių dydžio, Lietuva juos įveikė. Šio transformacijos proceso pabaiga galima laikyti 2004-uosius, kai Lietuva kartu su kitomis septyniomis pokomunistinėmis valstybėmis tapo Europos Sąjungos nare. Neperdedant tai galima pavadinti istorine sėkme, pranokusia daugelio tranzitologų ankstyvasias prognozes dėl pokomunistinių valstybių demokratizacijos perspektyvų. Kita vertus, ši sėkmė nepaneigė paties pokomunistinės valstybės transformacijos proceso sudėtingumo ir prieštaringumo. Tai rodo ir daug prastesni kitų pokomunistinių valstybių transformacijos rezultatai.

Priešasčių, lėmusių išskirtinę Vidurio ir Rytų Europos valstybių sėkmę (ir pokomunistinėje erdvėje, ir apskritai pasaulyje) paprastai nurodoma ne viena. Tačiau apibendrinant galima teigti, kad iš esmės jos susijusios arba su realia narystės Europos Sąjungoje perspektyva, paskatinusia šias valstybes ryžtingiau siekti politinių ir ekonominių reformų įgyvendinimo², arba su tam tikromis istorinėmis bei institucinėmis valdžios ir visuomenės santykių ypatybėmis, kaip antai: 1) paveldėta komunistinės valstybės biurokratine struktūra, pakankamai stipriai įsiskverbusia į visuomenę ir leidusia demokratiškai

išrinktai valdžiai kur kas sklandžiau įgyvendinti radikalias reformas nei daugelyje besivystančių pasaulio šalių, kuriose valstybės „infrastruktūrinės galios“³ ne taip stipriai išplėtotos⁴; 2) visuomenės „kantrybės kultūra“, dėl kurios gyventojai buvo linkę iškentėti drastiškas ekonomines reformas, užuot atvirai protestavę ir siekę nuversti išrinktą valdžią, kaip tai ne kartą atsitiko Lotynų Amerikoje ir kitur⁵; 3) tvirtais ryšiais su Vakarų demokratiniu pasauliu ir priklausomybe nuo jo⁶ ir 4) pakankamai stipriu visuomenės „valstybiniu identitetu“, pagrįstu daugumos šių valstybių turėta istorine moderna tautinio valstybingumo patirtimi. Pastarieji du veiksniai taip pat tinka paaiškinti politinių ir ekonominių reformų trajektorijų išsiskyrimą pačioje pokomunistinėje erdvėje.

Kitaip nei dauguma posovietinių respublikų, kurias sovietai užvaldė netrukus po Pirmojo pasaulinio karo, Vidurio ir Rytų Europos šalyse buvo kur kas gyvesnė Tautos idėja, sutelkusi visuomenę ir elitą vykdyti tokias reformas, kurios leistų kuo sparčiau integruotis į Vakarų ir kartu atsiriboti nuo primestos sovietinės imperijos tvarkos⁷. Be to, stipresnis tautinis tapatumas skatino šių šalių visuomenės aktyviau dalyvauti esminiuose valstybės transformacijos procesuose nuo pat perėjimo pradžios, ir tai užkirto kelią „valstybės užgrobimui“⁸ bei uždaros ir neskaidrios elito tarpusavio konkurencijos susiformavimui⁹. Beje, ilgametė valstybingumo (išlaikyto ir SSRS dominavimo metu) patirtis taip pat gali būti įvardyta kaip vienas esminių veiksmų, galinčių paaiškinti gana netikėtą santykinę Mongolijos – vienintelės pokomunistinės konsoliduotos demokratijos ne Europoje – transformacijos sėkmę¹⁰. Galiausiai, kai kurių Vidurio ir Rytų Europos šalių perėjimo baigčiai esminės įtakos turėjo ir taikus vidinių etninių konfliktų sprendimas susidarant naujoms valstybėms¹¹.

Reikia pažymėti, kad nemaža dalis ankstyvųjų *tranzitologijos* tyrinėtojų nepakankamai įvertino valstybingumo (angl. *stateness*) ir paties valstybės kūrimo reikšmę perėjimo baigčiai. Tai pirmiausia aiškintina pačios tranzitologijos paradigmos ydomis. Ankstyvieji

tranzitologai pagrįstai kritikuoti, kad pernelyg *teleologiškai* suvokė „pereinančio“ režimo politinių ir ekonominių reformų procesus. „Perėjimas“ paprastai buvo apibrėžiamas kaip tų šalių elito, palaikomo tam tikrų tarptautinių institucijų, valios vykdyti radikalias vienakryptes politines ir ekonomines reformas išraiška. Maža to, propaguojant ekonomines „šoko terapijos“ priemones pats perėjimo procesas buvo neretai suvokiamas labiau kaip valstybės struktūrų „išmontavimas“ arba „sutraukymas“ nei kaip valstybės atkūrimo procesas¹².

Kad ir kaip būtų, vėliau įsitikinta, jog „tranzitinės“ šalys gali pasukti nebūtinai demokratizacijos ir rinkos ekonomikos įtvirtinimo keliu. Daugelyje šių valstybių įsitvirtino autoritariniai ar „hibridiniai“ režimai, kurių stabilumu pastaruoju metu būtų sunku abejoti. Visa tai galiausiai paskatino permąstyti visą tranzitologijos paradigmą ir atidžiau įvertinti institucines ir struktūrines valstybės transformacijos sąlygas, kuriomis vyko šie perėjimai¹³.

Kitaip nei ankstyvieji tranzitologai, kritikuoti už pernelyg *teleologinį* pokomunistinės transformacijos suvokimą, pokomunistinės valstybės formavimosi tyrinėtojai šį procesą paprastai vertina kaip nevienakryptį ir neturintį aiškaus tikslo. Jie apibūdina pokomunistinę transformaciją kaip *įvairių elito grupių tarpusavio varžymąsi*, kuri iš jų įtvirtins savo valdžią valstybės teritorijoje ir taip įgis teisę eksploatuoti valstybės išteklius¹⁴. Reikia pripažinti, kad toks suvokimas, paremtas instrumentine veiksmo logika, yra labiau „realistinis“ nei ankstesniosios tranzitologinės teorijos, kurias stipriai veikė „normatyvinės“ liberaliosios demokratijos ir rinkos ekonomikos ideologijos nuostatos.

Taigi tariama, kad perėjimo procese dalyvaujantys veikėjai nebūtinai yra prieš arba už demokratizaciją ir ekonominę liberalizaciją. Kadangi jų elgesiui pirmiausia turi įtakos jų asmeniniai racionalūs interesai, jų pozicijos gali būti nepastovios. Pavyzdžiui, vienu metu jie gali remti „transformacinę“ politiką (jei tai atitinka jų interesus), vėliau – ją blokuoti arba visiškai iškreipti svarbiausius jos tikslus.

Būtent tokia padėtis susiklostė bene dramatiškiausiu pokomunistinio perėjimo atveju – Rusijoje. Esminis šios transformacijos lūžis įvyko, kai paties perėjimo metu iškilusios jėgos (t. y. ankstyvuju ekonominės liberalizacijos laikotarpiu pralobę oligarchai ir didelės galias įgavę vietinės nomenklatūros „aparatchikai“), nesant deramos visuomeninės valdžios kontrolės, vėliau blokavo tolesnes ekonomines ir politines reformas, turėjusias užtikrinti skaidrų ir teisėtą rinkos veikimą. Įšaldytos ekonomikos reformos sykiu palaidojo ir liberalios demokratijos šalyje perspektyvą¹⁵.

Pokomunistinės transformacijos, kaip proceso, koncepcija ne tik įvertina svarbiausių veikėjų racionalių interesų reikšmę politiniame „perėjimo žaidime“, bet ir leidžia adekvačiau suvokti įvairių istorinių, struktūrinių ir institucinių suvaržymų, taip pat tam tikrų socialinių vaizdinių ir savitų kultūrinių normų vaidmenį transformacijos laikotarpiu.

Kita vertus, tai anaip tol nenuvertina realios galimybės, kad strateginius sprendimus priimančios veikėjos gali vadovautis pirmiausia ne asmeniniais materialiniais, o ideologiniais „valstybiniais“ interesais, telkdamiesi į esminius pertvarkos klausimus. Tokia galimybė iš tiesų yra, tačiau ji tikėtinausia būtent tada, kai visuomenę ir elitą vienija stipri ir aiškiai išreikšta nacionalinė idėja. Kaip tik tokia situacija susiklostė Vidurio Europoje ir Baltijos šalyse, kai valstybę reformuoti iš pagrindų skatino visuotinis siekis atsikratyti „svetimo“ sovietinio paveldo ir atkurta „istorinė“ valstybingumą įtvirtinti iš tolo viliojusiose vakarietiškos tarptautinėse struktūrose.

Viena esminių pastarojo meto problemų, iškilusių Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, yra tai, kad, įstojus į Europos Sąjungą, jų visuomenės vienijusi nacionalinė idėja, atvedusi jas į šią struktūrą, išsikvėpė ir prarado savo politinį aktualumą.

Negana to, palyginti su Vakarų Europos valstybėmis, pokomunistinių ES šalių narių valstybės dar yra silpnos, jų istorinės tradicijos gležnos, o biudžetai, konsensuso visuomenėje trūkumą galintys kom-

pensuoti materialinėmis priemonėmis, – skylėti. Kokią grėsmę šių besiformuojančių valstybių politinėms sistemoms gali kelti nacionalinės idėjos reikšmės sumažėjimas, puikiai atskleidė šiose valstybėse netrukus po įstojimo į Europos Sąjungą kilę politiniai ir socialiniai neramumai bei padidėjęs vadinamųjų „populistinių“ partijų populiarumas¹⁶.

Iš tikrųjų, Europos integracija Vidurio ir Rytų Europos visuomenėms reiškia naują jų valstybių raidos etapą su naujais iššūkiais, kurie toli gražu ne ką mažiau sudėtingi nei ankstesnieji. *Pirma*, naujosioms ES šalims narėms būtina toliau gerinti valdymo kokybę tam, kad deramai įgyvendintų bene visas viešosios politikos reguliuojamas sritis paliečiančią ES politiką ir veiksmingai dalyvautų kuriant šią politiką. *Antra*, Vidurio ir Rytų Europos šalys turi išplėsti ir gilinti reformas, kurios leistų šių valstybių ekonomikoms konkuruoti ES ir pasaulyje. *Trečia*, šioms valstybėms tenka tuo pat metu ieškoti būdų, kaip spręsti nedarbo ir kitas socialines problemas ir siekti subalansuoti ekonomiką mažinant infliaciją bei valdžios sektoriaus ir einamosios sąskaitos deficitus. *Ketvirta*, šios valstybės taip pat turi užtikrinti pakankamą finansavimą tam tikroms europinėms ir nacionalinėms politikoms vykdyti ir sykiu efektyviai įsisavinti gausias ES struktūrinės paramos lėšas. Galiausiai, *penkta*, be visų šių iššūkių, šios valstybės dar susiduria su didėjančiu politiniu susvetimėjimu, visuomenės nepasitikėjimu valdžios institucijomis ir didėjančiu skepticizmu dėl paties Europos integracijos projekto prasmės bei vertės¹⁷.

Kita vertus, narystė ES teikia galimybių pokomunistinėms Vidurio ir Rytų Europos visuomenėms aktyviau įsitraukti į globalizacijos procesus ir kartu efektyviau reaguoti į šiuolaikinius valstybės transformacijos procesus, kaip antai „tarptinklinio valdymo“ (angl. *governance*) plitimas, funkcijų delegavimas nemažoritarinėms institucijoms ir privataus sektoriaus vaidmens svarbos valdyme padidėjimas¹⁸.

Nepaisant to, dar prieš Vidurio ir Rytų Europos šalių stojimą į ES nemažai tyrinėtojų gana skeptiškai vertino galimą Europos integra-

cijos poveikį tolesniam šių šalių valstybingumo ir konkurencingumo stiprinimui. Abejota, ar ES dėl savo pačios sprendimų priėmimo proceso technokratiškumo bei demokratiškumo stokos nesusilpnins ir taip nedidelio Vidurio ir Rytų Europos valstybių „responsyvumo“, t. y. gebėjimo deramai išsiklausyti į visuomenės poreikius ir juos atliepti, ir kartu šių valstybių vykdomos politikos teisėtumo¹⁹. Taip pat svarstyta, ar supranacionalinių normų, pirmiausia atspindinčių labiau išsivysčiusių ES „senbuvų“ interesus, įgyvendinimas Vidurio ir Rytų Europos valstybėse neįtvirtins šių šalių „periferinės“ padėties Europos ekonomikos darbo pasidalijimo sistemoje²⁰ ir neskatins „socialinio deficito“, kuris sykiu užkirstų kelią Europos socialinio modelio įgyvendinimui šiose šalyse²¹.

Atsižvelgiant į tai, praėjus penkeriems metams po ES plėtros į Rytus, pravartu išsiaiškinti išryškėjusias į ES įstojusių pokomunistinių valstybių tolesnės raidos perspektyvas. Kaip šioms valstybėms sekasi stiprinti administracinius gebėjimus, kelti visuomenės pasitikėjimą valdžios institucijomis, toliau integruoti ekonomiką ir reformuoti socialinę politiką? Kita vertus, įdomu, ar praėjus penkeriems metams galima aiškiai išskirti skirtingas pačių šių pokomunistinių valstybių raidos tendencijas? Ir kokia Lietuvos padėtis šiame kontekste? Šie klausimai bus aptarti tolesniuose šio straipsnio skyreliuose.

Valdymo kokybė pokomunistinėse ES valstybėse

Gero arba kokybiško valdymo sąvoka nėra vienareikšmė. Ji apima efektyvų strateginį planavimą ir valdžios institucijų tarpusavio veiksmų koordinavimą, profesionalią, motyvuotą ir nepolitizuotą valstybės tarnybą, žemą korupcijos lygį, gebėjimą atliepti visuomenės poreikius ir pačios visuomenės pasitikėjimą valdžios institucijomis bei jų vykdoma politika. Geram valdymui taip pat didelę įtaką turi tokie politiniai struktūriniai veiksniai kaip partinės sistemos stabilumas, politinės konkurencijos tvirtumas (angl. *robustness*) ir

vyriausybės fragmentacijos laipsnis. Pagal daugelį šių parametru Vidurio ir Rytų Europos valstybės dar gerokai atsilieka nuo ES „senbuvų“ Vakaruose.

Nepaisant to, įstojus į Europos Sąjungą, stiprinti valdymą šioms ir taip jau neįtikėtina pažangą padariusioms pokomunistinėms valstybėms tapo dar sunkiau. Naujosioms šalims narėms teko įsitraukti į painių ES sprendimų priėmimo procesą, perimti visą ES teisyną, užtikrinti efektyvų ES lėšų naudojimą ir įgyvendinti tolesnės integracijos išpareigojimus, kaip antai prisijungimas prie Šengeno erdvės ir stojimas į euro zoną. Uždavinių, kuriuos reikia įgyvendinti vienu metu, gausa ir įvairovė paprastai lemia įvairius tarpusavio prieštaravimus, tad tolesnė šių valstybių raida tampa sunkiai nuspėjama.

2007 metais paskelbtoje Pasaulio banko studijoje²² konstatuojama, kad Vidurio ir Rytų Europos valstybių administraciniai gebėjimai joms įstojus į Europos Sąjungą ne stiprėja, o atvirkščiai – silpnėja. Nors daugumai šių šalių pavyko gana netikėtai pasiekti aukštus ES teisės įgyvendinimo rodiklius, esminės valdymo problemos išlieka ar netgi aštrėja. Nurodomos trys pagrindinės struktūrinės bėdos. Tai silpnėjantis valstybės institucijų koordinavimas (įskaitant ir ES reikalus), didėjantis valstybės tarnybos politizavimas ir netobula jos paskatų sistema.

Įdomu pažymėti, kad toje pačioje studijoje Lietuva buvo išskiriama kaip valdymo reformų lyderė Vidurio ir Rytų Europos regione. Buvo teigiama, kad Lietuvoje sukurta pažangi strateginio planavimo sistema, sustiprinanti valdžios institucijų veiksmų koordinavimą Vyriausybės lygiu, taip pat visame regione efektyviausia ES reikalų koordinavimo tvarka, pasiekta puikių ES teisės įgyvendinimo rodiklių. Be to, Lietuvoje valstybės tarnautojų kaita santykinai mažesnė nei kitose regiono valstybėse, o esamas teisinis reguliavimas užtikrina pakankamą apsaugą nuo valstybės tarnybos politizavimo. Lietuvoje, kaip ir kitose Baltijos valstybėse, sukurta visame regione palankiausia verslui teisinė aplinka. Kitoje neseniai atliktoje išsamioje

vyriausybių funkcionavimo Vidurio ir Rytų Europoje studijoje taip pat pabrėžiama, kad Lietuvoje, kaip ir Vengrijoje bei Lenkijoje, vyriausybės kanceliarijos vaidmuo koordinuojant valstybės politiką yra svarbesnis ir tampa panašus į analogiškų institucijų Vakarų Europoje vaidmenį²³.

Kad ir kaip būtų, šių teigiamų valdymo reformos pažangos Lietuvoje vertinimų absoliutinti nereikėtų. Net jei Lietuvoje ir geresnės sąlygos efektyviam valdymui, tai dar nereiškia pačios politikos rezultatyvumo. Iš tikrųjų, pagal tam tikrus rodiklius, realūs Lietuvos vyriausybės politikos pasiekimai ES mastu vertintini tik kaip vidutiniški²⁴. Be to, Lietuvoje yra gana aukštas korupcijos lygis²⁵. Lietuvos ES politika taip pat galėtų tapti veiksmingesnė. Lietuva turi puikių pasiekimų įgyvendindama ES teisę šalyje, bet patyrė fiasko siekdama įsivesti eurą. Gana kuklūs Lietuvos pasiekimai ir įgyvendinant Lisabonos strategiją bei kitas atviro koordinavimo metodu vykdomas ES politikas²⁶.

Vienareikšmiškai paaiškinti, kodėl valdymo reformos pokomunistinėse ES šalyse narėse buvo vykdomos skirtingu tempu, sunku. Tačiau tam nemažą įtaką galėjo turėti tam tikri šalies elito politinės konkurencijos bruožai²⁷. Pasak A. Grzymala-Busse, ten, kur nesiformavo tvirta konkurencija tarp partijų, opozicija yra silpna ir susiskaidžiusi, o valdžiai paliekama kur kas daugiau laisvės veikti savo nuožiūra. Tokios valstybės pasižymi aukštesniu korupcijos lygiu, labiau išpūstu valstybės aparatu ir didesniu politinio patronažo laipsniu. Esminis veiksnys, lėmęs, kad vienose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse susiklostė tvirta konkurencija, o kitose – ne, buvo ekskomunistų partijos likimas žlugus Sovietų Sąjungai. Tose valstybėse, kuriose ekskomunistai pralaimėjo pirmus demokratinius rinkimus, tačiau sugebėjo atsinaujinti ir tapti normalia parlamentine partija, gebančia formuoti vyriausybę ar dalyvauti ją formuojant, tvirtai partinei konkurencijai susidaryti buvo palankesnės sąlygos. Taip įvyko Vengrijoje, Slovėnijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje. Vienintelė valstybė,

kurioje taip pat nusistovėjo tvirta partinė konkurencija, tačiau joje ekskomunistų partija „neišgyveno“ – Estija. Joje savotišką „amortizatoriaus“ vaidmenį atliko E. Savisaaro vadovaujama Centro partija. Visose šiose valstybėse, patyrusiose intensyvesnę partijų tarpusavio konkurenciją, anksčiau nei kitose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse buvo suformuotos formalios valstybės institucijos, užtikrinančios valdymo kontrolę, o pats valstybės aparatas (sykiu ir politinio patronažo apimtys) plėtėsi santykinai mažiau²⁸.

Žinoma, derybos dėl narystės ES, kurių metu Europos Komisija kėlė gana griežtas sąlygas valstybės funkcionavimui gerinti, panaikino bent dalį šių skirtumų. Tačiau ES plėtrai įvykus ir Europos Komisijos kontrolei susilpnėjus, elito grupių tarpusavio varžymosi įtaka (tiesa, jau naujomis sąlygomis) valstybės valdymui vėl padidėjo. Gana geras šios tendencijos atspindys – pakankamai permaininga ES reikalų koordinavimo reformų raida visame regione po įstojimo į ES. Nuodugnesnė analizė parodė, kad vyraujantis veiksnys vykdant ES reikalų koordinavimo sistemų reformas šiose valstybėse buvo ne optimalaus sprendimo (rezultatyvumo prasme) paieška ar anksčiau galiojusios ES reikalų koordinavimo tvarkos „institucinė inercija“, o naujomis politinėmis aplinkybėmis susiklostę „konkuruojančių“ institucijų atstovų ir politikų tarpusavio susitarimai dėl naujo kompetencijų pasidalijimo²⁹.

Lietuvoje santykinai didesnę valstybės tarnybos stabilumą ir mažesnę politizavimo laipsnį pastaruoju metu lėmė septynetą metų trukęs socialdemokratų vadovavimas Vyriausybei ir sykiu gana aktyvus opozicijos vaidmuo bei valdžios koalicijų trapumas, trukdęs pagrindinei valdančiajai partijai visiškai išivyrauti valstybės valdyme. Tačiau po 2008 m. pabaigoje vykusių rinkimų pasikeitusios politinės valdžios iniciatyvos reformuoti valstybės valdymo sistemą šias tendencijas smarkiai pakoregavo.

Sykiu galime pastebėti ir kitą tendenciją Lietuvoje po įstojimo į Europos Sąjungą. Tai nemažėjantis (o kai kuriais parametrais ir didėjantis)

partinės sistemos nestabilumas, pasižymintis didele rinkėjų nuotaikų kaita ir parlamento susiskaidymu. Ypač svarbu tai, kad po 2004 metų net dvigubai (nuo 2 iki 4) padidėjo partijų, paprastai dalyvaujančių formuojant vyriausybę, skaičius. Akademinėje literatūroje paprastai teigiama, kad didelis partijų, formuojančių ministrų kabinetą, skaičius parlamentinėse demokratijose reiškia didesnę vyriausybių veiklos neefektyvumo, nestabilumo ir politikos „biurokratizacijos“ riziką³⁰.

Partinės sistemos nestabilumą lemiančias rinkėjų nepastovumo tendencijas, kurias dar kartą patvirtino paskutiniai Seimo rinkimai 2008 metais, galime aiškiai sieti su dideliu visuomenės nepasitikėjimu valdžios institucijų veikla. Įvairios apklausos patvirtina, kad Lietuvoje iš visų Vidurio ir Rytų Europos šalių politinės paramos ir politinio dalyvavimo lygis – vienas žemiausių, o politinio susvetimėjimo mastas – didžiausias³¹.

Šia prasme susiduriame su ištis paradoksalia situacija – nors pagal tam tikrus bruožus Lietuvos valdymo sistema laikytina viena pažangiausių visoje Vidurio ir Rytų Europoje, visuomenės nepasitikėjimas ir nepasitenkinimas politinės sistemos funkcionavimu – vienas didžiausių regione.

Paskutiniame šio straipsnio skyrelyje pamėginsiu pateikti vieną iš galimų šio paradokso sprendinių, nors jam paaiškinti, be abejonės, reikia kur kas gilesnės analizės.

ES pokomunistinių valstybių kapitalizmo variacijos

Šiuo metu viena iš vis populiarėjančių pokomunistinės valstybės transformacijos tyrinėtojų diskusijų temų – kapitalizmo variacijos pokomunistinėje erdvėje. Bene daugiausia peno šioms diskusijoms duoda tai, kad dvi pokomunistinės valstybės, Estija ir Slovėnija, kurios dažnai yra laikomos ir ryškiausiais sėkmingo perėjimo pavyzdžiais, pasirinko ir įgyvendino visiškai skirtingus ekonominės ir socialinės politikos valdymo modelius³². Skirtingi Estijos ir Slovėnijos ekonomikos

valdymo modeliai taip pat nemaža dalimi atspindi dviejų pagrindinių kapitalizmo modelių, t. y. „laisvosios rinkos ekonomikos“ (LRE) ir „koordinuotos rinkos ekonomikos“ (KRE), vyraujančių išsivysčiusiose pasaulio šalyse³³, skirtumus. „Estiškas“ kelias artimas klasikiniam neoliberaliam LRE modeliui (būdingam pirmiausia anglosaksų kraštams), o labiau socialiai orientuotas „slovėniškasis“ kelias – Vokietijoje ir Skandinavijoje taikomam KRE modeliui.

Atsižvelgdami į tai, tyrinėtojai ėmėsi išsamiau studijuoti pokomunistinio kapitalizmo įvairovę ir jo vietą pasauliniame kontekste³⁴. Šie autoriai siūlo įdomių išvalgų, susijusių su pokomunistinio kapitalizmo specifika ir vieta globalioje ekonomikoje (pavyzdžiui, pokomunistinis kapitalizmas gretinamas su Viduržemio šalių arba Vidurio Europos kapitalizmu). Kad ir kaip būtų, viena iš pokomunistinio kapitalizmo klasifikacijų ne tik leidžia nustatyti skirtingas ES pokomunistinio kapitalizmo formas, bet ir įvertina skirtingą šių valstybių padėtį globalioje ekonominėje sistemoje³⁵.

Šios klasifikacijos išeities tašku, išskiriant pokomunistinių ES šalių narių kapitalizmus, tampa šių valstybių eksporto struktūra. Tos pokomunistinės ES valstybės, kurios į kitas pasaulio šalis daugiausia eksportuoja daug kapitalo ir aukštos kvalifikacijos darbo jėgos reikalaujančias prekes, vadinamos „pusiau branduolio“ valstybėmis. Jos eksportuoja tokias prekes, kokias paprastai eksportuoja ir Vakarų šalys. Šiose valstybėse vyrauja mašinų ir transporto priemonių gamyba, chemijos ir farmacijos pramonė, elektronikos ir kitų aukštesnės technologijos prekių gamyba. O šalys, kurių eksporto struktūroje vyrauja paprastesnės gamybos sektoriai (pavyzdžiui, maisto pramonė, metalo apdirbimas, naftos produktai, elektros gamyba, tekstilė, baldų pramonė, avalynė), laikytinos „pusiau periferinėmis“. Šia prasme jos skiriamos nuo „periferinių“ valstybių, kaip antai NVS valstybės, kurios daugiausia eksportuoja pačias gamybos žaliavas³⁶.

Iš toliau pateiktos 1 lentelės matyti, kad nors ES pokomunistinės valstybės iš esmės vienodai sėkmingai liberalizavo ekonomiką, jų eks-

porto struktūra ir vieta tarptautinėje prekyboje skiriasi. Didžiausias skirtumas yra tarp Slovėnijos ir Višegrado šalių, kurioms labiau (aukštesniu kokybės laipsniu) pavyko integruotis į globaliąją ir europinę ekonomiką, bei Baltijos valstybių ir Pietryčių Europos šalių, kuriose iki šiol didžiąją dalį nacionalinio eksporto sudaro „pusiau periferiniai“ gamybos sektoriai, skirtumas. Ekonominį pasidalijimą tarp ES pokomunistinių valstybių atspindi ir „pusiau branduolio“ šalių narystė Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijoje (OECD), kuri vienija labiausiai išsivysčiusias pasaulio valstybes³⁷. Pažymėtina ir tai, kad „pusiau branduolio“ Vidurio ir Rytų Europos valstybėse eksporto apimtis vienam gyventojui 2003–2007 metais didėjo daugiau nei du kartus sparčiau nei „pusiau periferinėse“ ES pokomunistinėse šalyse³⁸.

1 lentelė. Aukštesnės kvalifikacijos, daug kapitalo ir darbo jėgos reikalaujančių prekių eksporto dalis Vidurio ir Rytų Europoje (procentais nuo bendro eksporto)

Valstybė	1991–1995	1996–2002	2007	2008
Čekija	36	52	60	60
Lenkija	28	38	49	50
Slovakija	32	45	60	60
Vengrija	38	61	71	70
Slovėnija	40	47	54	54
Višegrado šalių ir Slovėnijos vidurkis	35	49	59	59
Estija	–	35	35	36
Latvija	25	15	26	29
Lietuva	29	30	37	33
Bulgarija	32	25	22	24
Rumunija	29	25	40	42
Baltijos ir Pietryčių Europos šalių vidurkis	29	26	32	33

1991–1995 ir 1996–2002 duomenys paimti iš Greskovits ir Bohle: 2006, p. 12; 2007, 2008 metų duomenys apskaičiuoti autoriaus. Pirminis šaltinis: JTO Comtrade duomenų bazė: <http://comtrade.un.org>. Prekių kodai: 51–59 ir 71–79 (pagal SITC-3 klasifikaciją).

Kaip matyti iš 1 lentelės, pačioje transformacijos pradžioje abiejų valstybių grupių eksporto struktūros skyrėsi mažai, tačiau per daugiau nei dešimt metų Višegrado šalių kompleksinės gamybos eksporto apimtys padidėjo, o Baltijos ir Pietryčių Europos valstybių liko panašaus lygio ar net sumažėjo. B. Greskovitso nuomone, Slovėnijos ir Višegrado šalių sėkmę pirmiausia lėmė jų geresnės „starto sąlygos“ dėl santykinio institucinio pranašumo, įgyto dar socializmo metu. Dar vykstant šaltajam karui šios arčiausiai Vakarų Europos esančios pokomunistinės šalys ne tik turėjo glaudesnių prekybos ryšių su Vakarais, bet ir jų ekonomika dėl kur kas daugiau galimybių vykdyti įvairius ekonominius eksperimentus buvo laisvesnė (ir instituciškai panašesnė į Vakarų Europos) nei kitų komunistinio bloko šalių. Tai vėliau lėmė ir sėkmingesnę gamybos restruktūrizaciją bei integraciją į globaliąją ekonomiką³⁹.

Kokią įtaką šalies statusas globalioje ekonomikoje gali turėti tolesnei ES pokomunistinių valstybių raidai? Pasak B. Greskovitso, geresnių galimybių šiuo atveju turi Slovėnija ir Višegrado šalys – išnaudodamos savo lyginamuosius kompleksinės gamybos pranašumus, jos gali tapti „lanksčiomis plėtos valstybėmis“ (angl. *flexible developmental states*), pasižyminčiomis labiau išvystyta pramone ir žmogiškuoju kapitalu besiremiančia ekonomika bei geriau išnaudojančiomis globalizacijos teikiamas galimybes. O „pusiau periferinėms“ šalims gresia „užgrobta ir į kampa įvartyta valstybė“ (angl. *captured state and cornered state*) likimas.

Kitaip tariant, „pusiau periferinių“ valstybių politiniame ir ekonominiame gyvenime gali įsivyrėti protekcionistinio pobūdžio nacionaliniai „stambieji buržua“. Turėdami glaudžių ryšių su valstybės biurokratiniu aparatu, jie gali pasipriešinti bet kokiems bandymams iš esmės restruktūrizuoti ekonomiką taip užkirsdami kelią žiniomis ir naujovėmis grįstai ekonomikai kurtis. Kita vertus, plėtodamos gamybą, kuri remiasi iš esmės tik mažai kvalifikuota darbo jėga (pavyzdžiui, baldų, avalynės, tekstilės pramonė), šios šalys gali būti pri-

verstos nustatyti dar žemesnius socialinės apsaugos standartus, kad išliktų konkurencingos globalioje ekonominėje erdvėje.

Baltijos valstybes, kaip buvusias SSRS respublikas, nuo kitų ES pokomunistinių šalių skiria ir kitoks transformacijos kelias. Būdamos priverstos ekonomiką reformuoti iš pat pamatų, jos bene nuosekliausiai įgyvendino neoliberalias ekonomikos reformas siekdamos kuo greičiau ištrūkti iš posovietinės erdvės ir tapti kuo patrauklesnės tarptautiniam kapitalui.

Višegrado šalių ir Slovėnijos kelias buvo kur kas labiau palaipsnis dėl anksčiau minėtos palankesnės institucinės ekonominės padėties (joms nereikėjo visko kurti iš pat pradžių) ir poreikio reformų metu išlaikyti socialinį konsensumą visuomenėje. Todėl jų kapitalizmas labiau „įsmigęs“ (angl. *embedded*) istoriniame instituciniame valstybės kontekste ir labiau priklauso nuo įvairių visuomenės grupių poreikių. Baltijos valstybėse, pasak B. Greskovitso ir D. Bohle, socialinio konsensuso stoką radikalių ekonominių reformų metu atstojo „ekskluzyvinė“ tautinė politika, neleidusi nemažai daliai gyventojų, priklausančių rusų etninei grupei, dalyvauti šalies politiniame gyvenime. Tokia pilietybės politika, apribojusi politinį dalyvavimą, o kartu pabrėžusi etninio, o ne socialinio tapatumo aspektus, leido išlaikyti tvarką valstybės viduje radikalių reformų metu⁴⁰.

Tačiau toks „nuoseklaus neoliberalizmo etninės demokratijos sąlygomis“ modelis ne visai tinka aiškinti Lietuvos situaciją, – mūsų šalies pilietybės politika nuo pat pradžių buvo daug liberalesnė, o pati visuomenė etniniu atžvilgiu palyginti homogeniška. Iš tikrųjų reikia pažymėti, kad Lietuva, neturėdama „etninės demokratijos“ teikiamų galimybių apriboti gyventojų politinį dalyvavimą, ekonomines reformas iš visų Baltijos valstybių vykdė lėčiausiai. Reformų tempas paspartėjo tik XX a. paskutinio dešimtmečio antroje pusėje, kai teko vyti kitas Vidurio ir Rytų Europos valstybes tam, kad būtų spėta kartu įstoti į ES.

Kad ir kaip būtų, šiandien visas tris Baltijos valstybes būtų galima pavadinti neoliberaliausiomis ekonomikomis Vidurio ir Rytų Euro-

poje. Pasaulio banko duomenimis, Baltijos valstybės nuolat pirmauja regione pagal palankių verslui sąlygų sudarymą⁴¹. Šių valstybių neoliberalų charakterį liudija ir valstybės biudžeto sandara bei lėšų, skiriamų gerovės sritims (socialinei apsaugai, švietimui ir sveikatai), dydis (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Vidurio ir Rytų Europos šalių biudžetų ir lėšų, skiriamų gerovės sritims, dydis (proc. nuo BVP, 2007 metai)

Šalis	Viso biudžeto dydis	Lėšos socialinei apsaugai	Lėšos švietimui	Lėšos sveikatos apsaugai	Gerovės valstybės dydis
Bulgarija	41,5	13,1	3,9	3,1	20,1
Čekija	42,6	12,9	4,7	7,1	24,7
Estija	35,5	9,8	6,2	4,5	20,5
Latvija	35,9	8,4	5,8	4,5	18,7
Lenkija	42,0	15,7	5,7	4,6	26
Lietuva	35,2	11,1	5,2	4,6	20,9
Rumunija	36,6	9,9	4,2	4,3	18,4
Slovakija	34,6	10,6	4,0	6,5	21,1
Slovėnija	42,4	15,5	5,8	5,9	27,2
Vengrija	49,7	17,3	5,3	4,9	27,5
ES-27 vidurkis	45,8	18,0	5,1	6,6	29,7
ES-15 vidurkis	46,1	18,3	5,1	6,7	30,1

Šaltinis: Eurostat

Baltijos šalys pasižymi ir mažiausiu biudžetu, ir gerovės valstybės dydžiu Vidurio ir Rytų Europoje. Vertinant gerovės valstybės sričių finansavimą, ypač ryškūs lėšų, skiriamų socialinei apsaugai, skirtumai. Apskritai, Višegrado šalyse ir Slovėnijoje bendra gerovės valstybės apimtis yra didesnė nei kitose regiono šalyse. Tai sutampa su anksčiau aprašyta ES pokomunistinių „pusiau branduolio“ ir „pusiau periferinių“ valstybių skirtimi. Išskyrus Slovakiją, „pusiau branduolio“ ES pokomunistinėse valstybėse gerovės valstybės dydis sudaro apie 25–28 proc. BVP. Šis rodiklis iš esmės artimas ES ir jos „senbuvų“ vidurkiui.

Pokomunistinės erdvės tyrimai, besiremiantys fiskalinės sociologijos tradicija⁴², atskleidė bendrą tendenciją, kad kuo valstybės biudžetas mažesnis, tuo daugiau tikimybės, jog pokomunistinės valstybės gebėjimai bus menkesni, o jos politinė sistema – labiau autoritarinio pobūdžio⁴³. Kartu teigiama, kad 30 proc. BVP valstybės biudžetas yra minimali riba, leidžianti sukurti pajėgią valstybę⁴⁴. Tai gi dabartinis valstybės biudžeto lygis Baltijos valstybėse, mažiausias Vidurio ir Rytų Europoje, nėra kliūtis jų gebėjimams plėtoti ir nebūtinai reiškia, kad jų lygis žemesnis nei kitų regiono šalių.

Kita vertus, mažesnis nei kitose pokomunistinėse ES valstybėse biudžetas gali būti veikiamas ir iškreiptos bei mažiau efektyvios mokesčių politikos⁴⁵. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad pagal tam tikrus parametrus Baltijos valstybių gebėjimų lygis yra panašus ar net aukštesnis nei kitų pokomunistinių ES šalių narių, darytina išvada, kad mažesnės biudžeto apimtys rodo ne žemesnį valstybės gebėjimų lygį, o tiesiog kitokį valstybės raidos kelią, besiskiriantį nuo kitų regiono valstybių.

XX a. devintajame dešimtmetyje į ES įstojus Pietų Europos šalims (Ispanijai, Graikijai, Portugalijai), šiose valstybėse ilgainiui išaugo ne tik ekonomika, bet ir gerovės valstybės dydis. Tačiau, ar po daugiau nei dvidešimties metų Europos integracija visai kitokiame kontekste turės tokį patį poveikį pokomunistinėms ES šalims narėms, toli gražu nėra aišku.

Iki šiol Vidurio ir Rytų Europoje biudžeto dydžio ir jo dalies, skiriamos gerovės sritims, pokyčiai buvo nedideli ir nevienakrypčiai. Kai kurių autorių teigimu, visai reali ir priešinga tendencija. Nepaisant vis besiplečiančios Europos socialinės darbotvarkės (šiaip jau savo problematika aktualesnės Vakarų gerovės valstybės realijoms), ES kartu iš naujųjų ES šalių narių reikalauja laikytis ir griežtos pinigų ir išdo politikos. Labiau atsilikusioms Vidurio ir Rytų Europos valstybėms tai ne tik kelia sunkumų derinant skirtingas ES politikas, bet ir apskritai varžo šių šalių galimybes nors kiek rimčiau koreguoti savo ekonominę

ir socialinę politiką. Kitaip tariant, Europos integracija gali „užšaldyti“ dabartines ES pokomunistinių valstybių raidos tendencijas, ir bent jau kai kurioms jų tai gali reikšti nuolatinę „socialinio deficito“ padėtį esant žemam gerovės valstybės finansavimo lygiui⁴⁶.

Nors „neoliberalusis“ raidos kelias, ypač būdingas Baltijos valstybėms, toli gražu nėra neperspektyvus, tai gali kelti rimtą įtampą visuomenėje, ypač turint omenyje jos istorinę komunistinę (o Baltijos valstybėse – ir buvimo SSRS sudėtyje) patirtį. Nustatyta, kad pagrindinis nepasitenkinimo demokratija ir esama padėtimi veiksnys yra ne objektyvi žmogaus ekonominė padėtis, o subjektyviai vertinama socialinė-ekonominė situacija šalyje, t. y. pakitęs kainų mechanizmas ir kainų / pajamų santykis, nedarbo atsiradimas ir viešųjų paslaugų prieinamumo sumažėjimas, palyginti su anksčiau veikusia sistema⁴⁷.

Jungtinės Pasaulio banko bei Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko apklausos duomenimis, Lietuvos piliečiai kartu su Latvijos ir Slovėnijos gyventojais tarp Vidurio ir Rytų Europos šalių labiausiai (70–80 proc. respondentų) pasisako už stiprų valstybės vaidmenį mažinant socialinę nelygybę⁴⁸. Tai rodo susiklosčius tam tikrą paradoksišią situaciją, nes, nepaisant visuomenių panašių nuostatų dėl valstybės vaidmens viešojoje politikoje, Slovėnijos bei Lietuvos ir Latvijos pasirinkti raidos keliai visai skirtingi. Kaip minėta, Slovėnija, būdama turtingiausia ekonomika Vidurio ir Rytų Europoje, įgyvendino koordinuotos rinkos ekonomikos modelį, alternatyvų Baltijos valstybių pasirinktam neoliberalios ekonomikos raidos keliui. Kartu tai rodo Lietuvoje ir Latvijoje esant didelį atotrūkį tarp vykdomos politikos ir realių visuomenės lūkesčių.

Būtent išsamesnė šio valstybės politikos ir visuomenės lūkesčių radikalaus neatitikimo analizė gali padėti iš esmės paaiškinti, kodėl Lietuvoje, nepaisant visų pasiekimų įgyvendinant valstybės valdymo ir ekonomines reformas, fiksuojamas visoje Europos Sąjungoje didžiausias politinis susvetimėjimas ir visuomenės nepasitenkinimas šalyje veikiančia demokratija.

Išvados

Radikali politinė ir ekonominė transformacija ir integracija į ES – precedento neturintis Vidurio ir Rytų Europos pokomunistinių valstybių pasiekimas per išties trumpą laiką. Ypač didelį šuolį padarė Baltijos valstybės, kurios apskritai įėjo į Sovietų Sąjungos sudėtį ir naujai atsikūrė tik šiai imperijai galutinai sužlugus. Nepaisant to, narystė ES – tai dar vienas transformacijos etapas, pateikiantis Vidurio ir Rytų Europos valstybėms savus iššūkius, kurie ne ką mažiau sudėtingi nei ankstesnieji.

Prabėgę penkeri metai nuo ES plėtros į Rytus pradžios, matyt, dar nėra pakankamas laikotarpis, kad būtų galima visiškai adekvačiai įvertinti naujausius šių valstybių pokyčius. Nepaisant to, esamos tendencijos nepaneigia būgštavimų dėl galimų pokomunistinių valstybių raidos komplikacijų vykstant Europos integracijai.

Tai pirmiausia rodo visame regione pasireiškiantis partinių sistemų nestabilumas, populistinių judėjimų populiarumas, valstybinės tarnybos politizavimas ir krintantis administracinių gebėjimų lygis. Kai kurių šių valstybių padėtį sunkina ir jų „pusiau periferinė“ padėtis tarptautinėje ekonomikoje. Tarp tokių yra ir Lietuva.

Pasirinktas neoliberalus ekonomikos modelis ir tam tikri pasiekimai valstybės valdymo reformų srityse iki šiol nepadėjo Lietuvai iš esmės pakeisti savo vystymosi krypties. Planai pasekti Airijos pavyzdžiu ir sukurti žinojimu, naujovėmis ir aukštosiomis technologijomis grįstą ekonomiką ir toliau lieka neįgyvendinti. Jei nebus proveržio šioje srityje, ateityje tai gali reikšti rimtas kliūtis tolesnei valstybės raidai.

Sykiu neoliberalus ekonomikos modelis, pastiprintas ES reikalavimais laikytis griežtos biudžeto ir pinigų politikos, gana stipriai apriboja valstybės galimybes vykdyti šalyje gerovės politiką. Tai smarkiai kertasi su istoriškai susiklosčiusiomis visuomenės nuostatomis dėl pageidaujamo aktyvaus valstybės vaidmens šioje srityje. Taigi,

esamas „socialinis deficitas“ gali ne tik toliau kurstyti visuomenės nepasitenkinimą valdžios vykdoma politika, bet ir užkirsti kelią politinės sistemos stabilizavimui, kuris būtinas efektyviam ambicingų valstybės raidos tikslų įgyvendinimui.

Istorijoje apstu pavyzdžių, kai net ir labai įtikinamos fatalistinės prognozės nepasitvirtino. Nepaisant to, remiantis penkerių narystės ES metų patirtimi, akivaizdu viena – naujųjų iššūkių įveikimas Lietuvai ir kitoms į ES įstojusioms pokomunistinėms valstybėms gali užtrukti kur kas ilgiau nei pats šių valstybių integravimas į ES.

PASTABOS IR NUORODOS *(Endnotes)*

¹ Jon Elster, Claus Offe. Ulrich K. Preuss. Institutional Design in Post-communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

² Heather Grabbe. The EU's Transformative Power. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2006; Oleh Havryshyn. Divergent Paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few? Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2006; Wolfgang Merkel. Plausible Theory, Unexpected Results: The Rapid Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe. 2008 // http://www.wzb.eu/zkd/dsl/pdf/03_a_merkel_gb.pdf. [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 5 d.]; Millada A. Vachudova. The European Union: the Causal Behemoth of Transnational Influence on Postcommunist Politics // Mitchell A. Orrenstein, Stephen Bloom, Nicole Lindstrom (eds.). Transnational Actors in Central and Eastern European Transitions. Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 2008.

³ Valstybės infrastruktūros galios apibrėžiamos kaip sugebėjimas įsiskverbti į visuomenę ir centralizuotai koordinuoti visuomenės jėgų veiksmus. Michaelis Mannas jas skiria nuo valstybės „despotinių galių“ represinėmis priemonėmis kontroliuoti visuomenę. Būtent nuo infrastruktūrinių (o ne nuo despotinių) galių priklauso modernios valstybės stiprumas. Daugiau apie tai žr. Michael Mann. The Autonomous Power of the State // John Hall (ed.). States in History. Blackwell, 1986; Joel Migdal. Strong Societies, Weak Societies: Power and Accommodation // Myron Weiner ir Samuel Huntington (ed.). Understanding Political Development. Boston: Little Brown, 1987.

⁴ W. Merkel. Ibid.

⁵ Béla Greskovits. The Political Economy of Protest and Patience. East European and Latin American Transformations Compared. Budapest: Central European University Press, 1998.

⁶ Lucan A. Way, Steven Levitsky. Linkage, Leverage, and the Post-Communist Divide // *East European Politics and Societies*. 2007, vol. 21, no. 1.

⁷ Valerie Bunce. The National Idea: Imperial Legacies and Post-Communist Pathways in Eastern Europe // *East European Politics and Societies*. 2005, vol. 19, no. 3; Henry F. Carey, Rafal Raciborski. Postcolonialism: A Valid Paradigm for the Former Sovietized States and Yugoslavia? // *East European Politics and Societies*. 2004, vol. 18, no. 2.

⁸ Jørgen Møller. Wherefore the Liberal State?: Post-Soviet Democratic Blues and Lessons from Fiscal Sociology // *East European Politics and Societies*. 2007, vol. 21, no. 2.

⁹ Anna Grzymala-Busse, Pauline Jones Luong. Re-conceptualizing the State: Lessons from Post-Communism // *Politics and Society*. 2002, vol. 30, no. 4; Vladimir Gel'man. Post-Soviet Transitions and Democratization: Towards Theory Building. Democratization. 2003, vol. 10, no. 2.

¹⁰ Nors šią gana skurdžią ir retai apgyvendintą pokomunistinę šalį supa stiprūs autoritariniai kaimynai, o ES vargu ar turi apskritai kokią nors apčiuopiamą transformacinę įtaką šiame regione, Mongolija sugebėjo konsoliduoti demokratiją, pasižyminčią gana stabilia partine sistema. 2009 metų „Freedomhouse“ vertinimais, demokratijos lygis šioje valstybėje analogiškas Kroatijos, Bulgarijos ir Rumunijos demokratijos lygiui ir yra aukštesnis už Albanijos, Gruzijos ar Ukrainos rodiklius (www.freedomhouse.org). Mongolijos atvejis taip pat paremia teiginį, kad ES įtaka, nors ir suvaidinusi realų teigiamą vaidmenį daugelio pokomunistinių valstybių „perėjimo“ procesuose, nėra būtina sąlyga tam, kad pokomunistinė demokratija būtų konsoliduota ir įgyvendinta rinkos ekonomika.

¹¹ Grzegorz Ekiert, Jan Kubik, Milada Anna Vachudova. Democracy in the Post-Communist World: An Unending Quest? *East European Politics and Societies*. 2007, vol. 21, no. 1.

¹² Ekiert et al. *Ibid.*; Klaus Möller, Andreas Pickel. Transition, Transformation, and the Social Sciences: Towards a New Paradigm // *TIPEC Working Paper 01/11*, 2001.

¹³ Thomas Carothers. The End of the Transition Paradigm // *Journal of Democracy*. 2002, vol. 13, no. 1.

¹⁴ A. Grzymala-Busse ir P. J. Luong. *Ibid.*

¹⁵ Kathryn Stoner-Weiss. *Retrenchment and Reform in Post-Soviet Russia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

¹⁶ Paul G. Lewis, Zdenka Mansfeldova (eds.). *The European Union and Party Politics in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2006.

¹⁷ David R. Cameron. *The Challenges of Accession* // *East European Politics and Societies*. 2003, vol. 17, no. 1.

¹⁸ Colin Hay, Michael Lister, David Marsh (eds.). *The State: Theories and Issues*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2006.

¹⁹ Anna Grzymala-Busse ir Abby Innes. *Great Expectations: The EU and Domestic Political Competition in East Central Europe* // *East European Politics and Societies*. 2003, vol. 17, no. 1; Kristi Raik. *EU Accession of Central and Eastern European Countries: Democracy and Integration as Conflicting Logics* // *East European Politics and Societies*. 2004, vol. 18, no. 4; Klaudijus Maniakas. *Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija: Vidurio ir Rytų Europos valstybių įsijungimas į Europos Sąjungą*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

²⁰ Laszlo Bruszt, David Stark. *Who Counts? Supranational Norms and Societal Needs* // *East European Politics and Societies*. 2003, vol. 17, no. 1.

²¹ Stephen Crowley. *Explaining Labor Weakness in Post-Communist Europe: Historical Legacies and Comparative Perspective* // *East European Politics and Societies*. 2004, vol 18, no. 2.

²² Tony Verheijen. *Administrative Capacity in the New EU Member States: The Limits of Innovation?* // *The World Bank Working Paper*, no. 115, 2007.

²³ Jean Blondel, Ferdinand Muller-Rommel, Darina Malova. *Governing New European Democracies*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2007.

²⁴ Vitalis Nakrošis. *Measuring Systemic Performance of the Lithuanian Government* // Paper for the COST ISO601 action „Comparative Research into Current Trends in Public Sector Organization“ (CRIPO), 2008 // http://soc.kuleuven.be/io/cost/act/paper/2008/research%20paper%20lithuania%20How_to_measure_systemic_performance4.doc. [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 5 d.].

²⁵ Pagal organizacijos „Transparency International“ 2008 metais skelbtus rezultatus, Lietuvos „korupcijos suvokimo indeksas“ (KSI) įvertintas 4,6 balo dešimtbale skale, ir Lietuva kartu su Lenkija dalijasi 27–28 vietas tarp Europos Sąjungos ir kitų Vakarų Europos šalių. Iš kitų Vidurio ir Rytų Europos valstybių Lietuva lenkia tik Rumuniją (3,8; 29 vieta) ir Bulgariją (3,6; 30 vieta). Geriausiai iš pokomunistinių ES valstybių įvertinta Slovėnija (6,7; 15 vieta) ir Estija (6,6; 16 vieta). Daugiau žr. „Transparency International“, *Korupcijos suvokimo indeksas 2008* // www.transparency.org.

²⁶ Ramūnas Vilpišauskas. *Kodėl neveiksmingas Europos Sąjungos atvirasis koordinavimo metodas: silpnas iš prigimties ar dėl netinkamo taikymo Lietuvoje?* // *Politologija*. 2007, Nr. 3 (47).

²⁷ Anna Grzymala-Busse. *Rebuilding Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007; Conor O'Dweyer. *Runaway state-building: Patronage Politics and Democratic Development*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 2006.

²⁸ A. Grzymala-Busse. *Ibid.*

²⁹ Antoaneta Dimitrova, Dimiter Toshkov. *The Dynamics of Domestic Coordination of EU Policy in the New Member States: Impossible to Lock In?* // *West European Politics*. 2007, vol. 30, no. 5.

³⁰ George Tsebelis. *Veto Players and Law Production in Parliamentary Democracies* // Herbert Döring (ed.). *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. New York: Campus Verlag/St. Martin's Press, 1995.

³¹ Ainė Ramonaitė. *Posovietinės Lietuvos politinė anatomija*. Vilnius: Versus aureus, 2007.

³² Zenonas Norkus. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

³³ Peter A. Hall, David Soskice (eds.). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

³⁴ Mark Knell, Martin Srholec. *Diverging Pathways in Central and Eastern Europe* // David Lane, Martin Myant (eds.). *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2007; Luciano Cernat. *Europeanization, Varieties of Capitalism and Economic Performance in CEE*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2006; Iain McMenamin. *Varieties of Capitalist Democracy: What Difference Does East-Central Europe Make?* // *Journal of Public Policy*. 2004, vol. 24, no. 3.

³⁵ Béla Greskovits. *Leading Sectors and the Variety of Capitalism in Eastern Europe* // John Pickles (ed.). *State and society in post-socialist economies*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2008; Béla Greskovits, Dorothee Bohle. *Capitalism without Compromise: Strong Business and Weak Labor in Eastern Europe's New Transnational Industries* // *Studies in Comparative International Development*. 2006, vol. 41, no. 1; Béla Greskovits, Dorothee Bohle. *The State, Internationalization, and Capitalist Diversity in Eastern Europe* // *Competition & Change*. 2007, vol. 11, no. 2.

³⁶ B. Greskovits. *Ibid.*

³⁷ Visos Vyšegrado šalys yra šios organizacijos narės. Slovėnija iki šiol turi šalies kandidatės statusą. Vienintelė „pusiau periferinė“ valstybė (pagal B. Greskovitso klasifikaciją), taip pat turinti šalies kandidatės statusą, yra Estija.

³⁸ Autoriaus skaičiavimais (naudojantis Jungtinių Tautų „Comtrade“ baze), Slovėnijoje ir Vyšegrado šalyse 2003–2008 metais eksporto apimtys vienam gyventojui padidėjo 6894 JAV doleriais, o kitose regiono valstybėse – tik 3325 JAV doleriais.

³⁹ B. Greskovits. *Ibid.* P. 27–28.

⁴⁰ B. Greskovits, D. Bohle, 2007. *Ibid.*

⁴¹ 2008 metų duomenimis, Estija užima 17-ą, Latvija – 22-ą, o Lietuva – 26-ą vietą tarp 178 pasaulio šalių. Toliau eina Slovakija (32), Vengrija (45), Bulgarija (46), Rumunija (48), Slovėnija (55) ir Čekija (56) (*Doing business in 2008*).

⁴² Ši mokslo šaka išsivystė XX a. pradžioje. Ji laiko finansų sistemą esminiu valstybės karkasu, o patį istorinį liberalios valstybės formavimosi procesą vertina kaip fiskalinės prigimties reiškinį (Rudolf Goldscheid. *A Sociological Approach to Problems of Public Finance* // Alan Pecoock, Richard Musgrave (eds.). *Classics in the Theory of Public Finance*. London: Macmillan, 1994; Joseph A. Schumpeter. *The Crisis of the Tax State* // Richard Wedberg (ed.). *Joseph Schumpeter: The Economics and Sociology of Capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 1991. Pati valstybė apibrėžiama kaip institucinė sistema, kuri, monopolizuodama nuosavybės

teisių apibrėžimo ir įgyvendinimo priemonės, parduoda apsaugą ir teisingumą savo piliečiams ir mainais už tai gauna pajamų mokesčių forma (Douglass C. North, Robert Paul Thomas. *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973). Taigi, valstybės biudžeto dydis gali reikšti ir bendrą valstybės gebėjimų lygį, ir tam tikrą jos pobūdį, t. y. vienodai efektyviai veikiančiose valstybėse gali būti prekiaujama skirtingais viešų paslaugų „paketais“.

⁴³ Verena Fritz. *State-building: A Comparative Study of Ukraine, Lithuania, Belarus, and Russia*. Budapest, New York: Central European University Press, 2007; Jørgen Møller. *Wherefore the Liberal State?: Post-Soviet Democratic Blues and Lessons from Fiscal Sociology*. *East European Politics and Societies*. 2007, vol. 21, no. 2.

⁴⁴ V. Fritz. *Ibid.*

⁴⁵ Klaudijus Maniokas. Pasitenkinimas demokratija, gerovė ir viešojo politika: gerovės valstybės kūrimo perspektyvos Lietuvoje // *Politologija*. 2005, Nr. 2 (38).

⁴⁶ Noemi Lendvai. *EU integration and the Transformation of Postcommunist Welfare: Traversing a Quantum Leap?* // *Social Policy and Administration*. 2008, vol. 42, no. 52.

⁴⁷ Ainė Ramonaitė. Gerovė ir parama demokratijai Lietuvoje // *Politologija*. 2005, Nr. 2 (38).

⁴⁸ *Life in Transition Survey 2006* // <http://www.ebrd.com/pubs/econo/lits.pdf> [žiūrėta 2009 m. rugsėjo 5 d.].

SUMMARY

THE EVOLUTION OF POSTCOMMUNIST STATE IN THE EUROPEAN UNION: SECURE FUTURE OR THE PITFALL OF DEVELOPMENT?

In this article the main attention will be devoted for the state and its place in postcommunist society. The state is the main institutional ensemble in political arena that directs our both political and everyday life, yet it itself is usually resilient for any radical changes even if it largely does not suffice the expectations of its citizenry. The article consists of three chapters. Firstly, I will consider the phenomenon of transformation of postcommunist state, its internal logic and essential causes that determined clear divergence of developmental paths in the postcommunist space. I will argue that the main explaining factor of success of transitions of some postcommunist countries and of failure for other ones has been the degree of embeddeness of national identity and stateness in the society.

In other two chapters the attention will be paid for the development of postcommunist states after their accession in to the EU and for evolution of different trajectories. European integration changes the very role of state and thus puts its own challenges worth of deeper evaluation. Five years since the EU enlargement to the East is not the sufficient period of time in order to make final conclusions about the changes of these countries. However, the current tendencies do not deny the concerns about possible complications of development of postcommunist countries at the circumstances of the European integration.

Firstly it is evidenced by the instability of party systems that is ubiquitous in the whole region, the increase of popularity of populist movements, politicization of civil service and the reducing level of administrative capacities. For some of these countries (including Lithuania) the situation is aggravated by the “semi-peripheral” position in the international economy. The evidence shows that the divide between “semi-core” and “semi-peripheral” countries in Central and Eastern Europe has become quite stable and may have its implications for the future.

One of the puzzles I will consider is the increasing political alienation and distrust of state in Lithuania despite the fact that in some important areas of development of state structures, according to the various evaluations it has been a frontrunner in the region. My answer to this puzzle mainly will deal with the peculiarities of the taken path of state development which is resilient to be changed (and European integration seemingly even further solidifies it), yet it mismatches with the role of state that is wanted in the society.